

ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1990

Το χρονικό μιας απουσίας

Ντίνα Βαΐου, αναπλ. καθηγήτρια ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας/Χωροταξίας
Κωστής Χατζημιχάλης, καθηγητής Οικονομικής Γεωγραφίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Η περίοδος μετά την πτώση της δικτατορίας μπορεί να χαρακτηριστεί περίοδος σημαντικών αλλαγών για την οικονομία και την κοινωνία της χώρας μας. Σε ό,τι αφορά την επιστημονική συζήτηση, οι αλλαγές αυτές αναδεικνύουν νέα θέματα έρευνας και πεδία έντονης ιδεολογικής αντιπαράθεσης, η οποία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα συνδέεται άμεσα με επιλογές και αναζητήσεις συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων και ομάδων. Μετά το 1981, με την άνοδο και τη σχεδόν συνεχή παρουσία του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, η πολιτική αντιπαράθεση συνοψίζεται στο σύνθημα της «αλλαγής», που υπονοεί, και προβάλλεται ως, ρήξη με τις επιλογές και πρακτικές της Δεξιάς σε μια σειρά ζητήματα καθημερινής και μακροπρόθεσμης εμβέλειας στο πεδίο της κοινωνίας, της οικονομίας, των θεσμών.

Το θολό τοπίο της «αλλαγής», που κυριαρχεί τουλάχιστον ως επίσημη ρητορεία/ιδεολογία τη δεκαετία 1980, χαρακτηρίζεται από ατελείς προσπάθειες οικοδόμησης κράτους πρόνοιας και δημοκρατικών θεσμών, στη θέση της αυταρχικής διακυβέρνησης και των πελατειακών πολιτικών κοινωνικής προστασίας. Οι κατευθύνσεις αυτές και οι πολιτικές διαμορφώνονται σε μια περίοδο όπου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (τότε ΕΟΚ), αλλά και διεθνώς, οι αντίστοιχες πολιτικές και θεσμοί μπαίνουν σε μια μακροχρόνια κρίση, αν δεν ανατρέπονται εντελώς, με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού. Στη δεκαετία 1980, η Ελλάδα της «αλλαγής» είναι το «μαύρο πρόβατο» της ΕΟΚ, ένας εταίρος κατ' εξαίρεση.

Μετά το εγχώριο «βρόμικο 1989», αλλά και τις δραματικές αλλαγές που σηματοδοτεί η ημερομηνία αυτή διεθνώς, το σύνθημα της «αλλαγής» εγκαταλείπεται οριστικά. Στη θέση του αναδύεται, πάντα από το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, μια νέα ιδεολογική κατασκευή, ο «εκσυγχρονισμός». Όπως και στην περίπτωση της αλλαγής, το τοπίο είναι και πάλι σκόπιμα θολό, προκειμένου να αφήνει ανοιχτό το πεδίο για την προώθηση ενός συνόλου πολιτικών σε μεγάλο βαθμό νεοφιλελεύθερων. Με το γενικευμένο πρόταγμα του «εκσυγχρονισμού», που επιχειρεί να διαμορφώσει και μια διαφορετική εικόνα του ίδιου πάντοτε πολιτικού σχηματισμού, η Ελλάδα παύει σταδιακά να αποτελεί εξαίρεση μεταξύ των ευρωπαϊκών εταίρων της, καλύπτει τις προδιαγραφές ένταξής της στην ΟΝΕ και περνάει στο ευρωπαϊκό mainstream, τουλάχιστον με ονομαστικούς όρους.

Το πέρασμα από την «αλλαγή» στον «εκουγχρονισμό» μπορεί να ανιχνευθεί και στα ζητήματα ρύθμισης του χώρου όπου εστιάζει αυτή η εισήγηση. Ίσως μάλιστα ο χώρος να είναι ένα από τα προνομιακά πεδία όπου οι τάσεις της διανοήσης, στις οποίες αναφέρεται το συνέδριο, συνδέθηκαν άμεσα με συγκεκριμένες πολιτικές, γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκε έντονη αντιπαράθεση την πρώτη περίοδο μετά τη μεταπολίτευση. Η προσπάθεια συγκρότησης αριστερού λόγου για τα ζητήματα του χώρου χαρακτηρίζει την περίοδο εκείνη, σε αντίθεση με τη σημερινή, και έχει έντονη παρουσία στην ευρύτερη πολιτική συζήτηση. Όπως υποστηρίζουμε σ' αυτή την εισήγηση, σήμερα ο λόγος των ειδικών για το χώρο, στο πλαίσιο και ευρύτερων εξελίξεων, έχει γίνει πολύ περισσότερο απολογητικός και τεχνοκρατικός, παρά τις σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις από κυβερνητικές παρεμβάσεις σε επίπεδο τόσο θεσμικών ρυθμίσεων όσο και φυσικού σχεδιασμού.

Πιο συγκεκριμένα, η εισήγηση προσπαθεί να απαντήσει σε δύο ερωτήματα: (α) πώς μετεξελισσονται τα ζητήματα ρύθμισης του χώρου από την «αλλαγή» στον «εκουγχρονισμό», και (β) πώς αναπτύσσονται οι συναινέσεις και αντιπαράθεσεις στην επιστημονική κοινότητα.

1. Από την «αλλαγή» στον «εκουγχρονισμό» στα ζητήματα ρύθμισης του χώρου

Η ρύθμιση του χώρου στη δεκαετία 1980 (πολεοδομία-χωροταξία-περιφερειακή ανάπτυξη) αποτελεί ένα από τα σημαντικά πεδία προβληματισμού και ιδεολογικής αντιπαράθεσης, τόσο μεταξύ ειδικών διαφόρων ειδικοτήτων, όσο και σε επίπεδο διαμόρφωσης πολιτικής. Στο πλαίσιο της «αλλαγής», η ρήξη με το «φαύλο» πολεοδομικό και χωροταξικό παρελθόν επιχειρείται σε δύο επίπεδα:

- α) με την *Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης* (τη γνωστή ΕΠΑ), στη βάση του (τότε νέου) Οικιστικού Νόμου (1337/1983) (Τρίτης), μέσα από την οποία κάθε πόλη αποκτά ένα γενικό σχέδιο-οδηγό μελλοντικών επεμβάσεων, με βάση ένα σύνολο κανόνων που είναι κοινοί για όλες τις πόλεις και επιχειρούν να διευθετήσουν και να ελέγξουν κυρίως ζητήματα αυθαίρετων επεκτάσεων.
- β) με την προώθηση της *αποκέντρωσης και των θεσμών λαϊκής συμμετοχής*, ως βασικών συνιστωσών της επιδιωκόμενης περιφερειακής ανάπτυξης (Γεννηματάς, Τσοχατζόπουλος), που συνδέονται με ευρύτερες απόψεις για την ισόρροπη ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη.

ΕΠΑ και αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή διαμορφώνουν την κυβερνητική ιδεολογία και τον επίσημο λόγο για τα ζητήματα παραγωγής και ρύθμισης του χώρου, καθώς και την επιστημονική συζήτηση και έντονη αντιπαράθεση της περιόδου. Τα παραπάνω δεν μεταβάλλουν βέβαια τις ιστορικά διαμορφωμένες πρακτικές παραγωγής του χώρου, που εξακολουθούν να κυριαρχούνται από το χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου στον κατασκευαστικό κλάδο, την αντιπαροχή και την αυθαίρετη δόμηση και την εκ των υστέρων (και κυρίως προεκλογικά) νομιμοποίησή της. Η διαρκής επέκταση του σχεδίου πόλης εξα-

ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1990

Το χρονικό μιας απουσίας

Ντίνα Βαΐου, αναπλ. καθηγήτρια ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας/Χωροταξίας
Κωστής Χατζημιχάλης, καθηγήτης Οικονομικής Γεωγραφίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Η περίοδος μετά την πτώση της δικτατορίας μπορεί να χαρακτηριστεί περίοδος σημαντικών αλλαγών για την οικονομία και την κοινωνία της χώρας μας. Σε ό,τι αφορά την επιστημονική συζήτηση, οι αλλαγές αυτές αναδεικνύουν νέα θέματα έρευνας και πεδία έντονης ιδεολογικής αντιπαράθεσης, η οποία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα συνδέεται άμεσα με επιλογές και αναζητήσεις συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων και ομάδων. Μετά το 1981, με την άνοδο και τη σχεδόν συνεχή παρουσία του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, η πολιτική αντιπαράθεση συνοψίζεται στο σύνθημα της «αλλαγής», που υπονοεί, και προβάλλεται ως, ρήξη με τις επιλογές και πρακτικές της Δεξιάς σε μια σειρά ζητήματα καθημερινής και μακροπρόθεσμης εμβέλειας στο πεδίο της κοινωνίας, της οικονομίας, των θεσμών.

Το θολό τοπίο της «αλλαγής», που κυριαρχεί τουλάχιστον ως επίσημη ρητορεία/ιδεολογία τη δεκαετία 1980, χαρακτηρίζεται από ατελείς προσπάθειες οικοδόμησης κράτους πρόνοιας και δημοκρατικών θεσμών, στη θέση της αυταρχικής διακυβέρνησης και των πελατειακών πολιτικών κοινωνικής προστασίας. Οι κατευθύνσεις αυτές και οι πολιτικές διαμορφώνονται σε μια περίοδο όπου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (τότε ΕΟΚ), αλλά και διεθνώς, οι αντίστοιχες πολιτικές και θεσμοί μπαίνουν σε μια μακροχρόνια κρίση, αν δεν ανατρέπονται εντελώς, με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού. Στη δεκαετία 1980, η Ελλάδα της «αλλαγής» είναι το «μαύρο πρόβατο» της ΕΟΚ, ένας εταίρος κατ' εξαίρεση.

Μετά το εγχώριο «βρόμικο 1989», αλλά και τις δραματικές αλλαγές που σηματοδοτεί η ημερομηνία αυτή διεθνώς, το σύνθημα της «αλλαγής» εγκαταλείπεται οριστικά. Στη θέση του αναδύεται, πάντα από το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, μια νέα ιδεολογική κατασκευή, ο «εκσυγχρονισμός». Όπως και στην περίπτωση της αλλαγής, το τοπίο είναι και πάλι σκόπιμα θολό, προκειμένου να αφήνει ανοιχτό το πεδίο για την προώθηση ενός συνόλου πολιτικών σε μεγάλο βαθμό νεοφιλελεύθερων. Με το γενικευμένο πρόταγμα του «εκσυγχρονισμού», που επιχειρεί να διαμορφώσει και μια διαφορετική εικόνα του ίδιου πάντοτε πολιτικού σχηματισμού, η Ελλάδα παύει σταδιακά να αποτελεί εξαίρεση μεταξύ των ευρωπαϊών εταίρων της, καλύπτει τις προδιαγραφές ένταξής της στην ΟΝΕ και περνάει στο ευρωπαϊκό mainstream, τουλάχιστον με ονομαστικούς όρους.

Το πέρασμα από την «αλλαγή» στον «εκσυγχρονισμό» μπορεί να ανιχνευθεί και στα ζητήματα ρύθμισης του χώρου όπου εστιάζει αυτή η εισήγηση. Ίσως μάλιστα ο χώρος να είναι ένα από τα προνομιακά πεδία όπου οι τάσεις της διανόησης, στις οποίες αναφέρεται το συνέδριο, συνδέθηκαν άμεσα με συγκεκριμένες πολιτικές, γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκε έντονη αντιπαράθεση την πρώτη περίοδο μετά τη μεταπολίτευση. Η προσπάθεια συγκρότησης αριστερού λόγου για τα ζητήματα του χώρου χαρακτηρίζει την περίοδο εκείνη, σε αντίθεση με τη σημερινή, και έχει έντονη παρουσία στην ευρύτερη πολιτική συζήτηση. Όπως υποστηρίζουμε σ' αυτή την εισήγηση, σήμερα ο λόγος των ειδικών για το χώρο, στο πλαίσιο και ευρύτερων εξελίξεων, έχει γίνει πολύ περισσότερο απολογητικός και τεχνοκρατικός, παρά τις σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις από κυβερνητικές παρεμβάσεις σε επίπεδο τόσο θεσμικών ρυθμίσεων όσο και φυσικού σχεδιασμού.

Πιο συγκεκριμένα, η εισήγηση προσπαθεί να απαντήσει σε δύο ερωτήματα: (α) πώς μετεξελισσονται τα ζητήματα ρύθμισης του χώρου από την «αλλαγή» στον «εκσυγχρονισμό», και (β) πώς αναπτύσσονται οι συναινέσεις και αντιπαράθεσεις στην επιστημονική κοινότητα.

1. Από την «αλλαγή» στον «εκσυγχρονισμό» στα ζητήματα ρύθμισης του χώρου

Η ρύθμιση του χώρου στη δεκαετία 1980 (πολεοδομία-χωροταξία-περιφερειακή ανάπτυξη) αποτελεί ένα από τα σημαντικά πεδία προβληματισμού και ιδεολογικής αντιπαράθεσης, τόσο μεταξύ ειδικών διαφόρων ειδικοτήτων, όσο και σε επίπεδο διαμόρφωσης πολιτικής. Στο πλαίσιο της «αλλαγής», η ρήξη με το «φαύλο» πολεοδομικό και χωροταξικό παρελθόν επιχειρείται σε δύο επίπεδα:

- α) με την *Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης* (τη γνωστή ΕΠΑ), στη βάση του (τότε νέου) Οικιστικού Νόμου (1337/1983) (Τρίτης), μέσα από την οποία κάθε πόλη αποκτά ένα γενικό σχέδιο-οδηγό μελλοντικών επεμβάσεων, με βάση ένα σύνολο κανόνων που είναι κοινοί για όλες τις πόλεις και επιχειρούν να διευθετήσουν και να ελέγξουν κυρίως ζητήματα αυθαίρετων επεκτάσεων.
- β) με την προώθηση της *αποκέντρωσης και των θεσμών λαϊκής συμμετοχής*, ως βασικών συνιστωσών της επιδιωκόμενης περιφερειακής ανάπτυξης (Γεννηματάς, Τσοχατζόπουλος), που συνδέονται με ευρύτερες απόψεις για την ισόρροπη ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη.

ΕΠΑ και αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή διαμορφώνουν την κυβερνητική ιδεολογία και τον επίσημο λόγο για τα ζητήματα παραγωγής και ρύθμισης του χώρου, καθώς και την επιστημονική συζήτηση και έντονη αντιπαράθεση της περιόδου. Τα παραπάνω δεν μεταβάλλουν βέβαια τις ιστορικά διαμορφωμένες πρακτικές παραγωγής του χώρου, που εξακολουθούν να κυριαρχούνται από το χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου στον κατασκευαστικό κλάδο, την αντιπαροχή και την αυθαίρετη δόμηση και την εκ των υστέρων (και κυρίως προεκλογικά) νομιμοποίησή της. Η διαρκής επέκταση του σχεδίου πόλης εξα-

κολουθεί να διαχέει σε ευρέα κοινωνικά στρώματα τα οικονομικά οφέλη από την αύξηση των τιμών των ακινήτων. Δεν διαταράσσεται δηλαδή η κοινωνική συναίνεση που έχει συγκροτηθεί ιστορικά, και κυρίως μεταπολεμικά, γύρω από τη γη και την οικοδομή, στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώνεται το θεσμικό πλαίσιο και ψηφίζουν οι βουλευτές όλων των κομμάτων και αποχρώσεων.

Η ΕΠΑ αποτελεί καθυστερημένη προσαρμογή στα καθ' ημάς της ιδέας του «συνολικού σχεδιασμού», που κυριαρχεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Δύσης και της Ανατολής, αλλά αμφισβητείται έντονα ήδη από το τέλος της δεκαετίας 1960, τόσο από τους πολίτες και τα κινήματα που συμμετέχουν σε διαδικασίες διαβούλευσης και διαμορφώνουν ομάδες πίεσης, όσο και από τις αλλαγές που επιφέρει η οικονομική ύφεση και αναδιάρθρωση και η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Όμως η ελληνική «μικρομεσαία πολεοδομία» (Γερολύμπου, Καυκούλα, Παπαμίχος, Χαστάογλου, 1986), και ευρύτερα η ρύθμιση του χώρου, επικαθορίζεται από τις διαδικασίες που παράγουν το χώρο – και την ευρύτατη άρρητη κοινωνική συναίνεση που συνδέεται με αυτές.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο «εκσυγχρονισμός» στο πεδίο της ρύθμισης του χώρου συγκεκριμενοποιείται με μια σταδιακή διαφοροποίηση στο λόγο και τις προτάσεις εφαρμογών, η οποία συνοψίζεται σε δύο νέους όρους και πρακτικές:

- α) το *στρατηγικό σχεδιασμό*, που μοιάζει να αντικαθιστά τις προθέσεις συνολικής ρύθμισης, κυρίως στα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα και τη χωροταξία, εισάγοντας διαστάσεις ιεράρχησης και επιλεκτικού χειρισμού προβλημάτων.
- β) τη *βιώσιμη ανάπτυξη*, την οποία επικαλούνται ως πλαίσιο και ως στόχο όλες οι προτάσεις ρύθμισης/σχεδιασμού του χώρου στη δεκαετία 1990, ιδιαίτερα μετά τη διάσκεψη του Ρίο για το περιβάλλον.

Στρατηγικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης διεθνώς και προωθούνται και από την Ε.Ε., στο βαθμό που αυτή διατυπώνει αρχές για μια πολιτική για το χώρο. Ο στρατηγικός σχεδιασμός είναι ένα «μοντέλο συστηματικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων με συγκεκριμένους στόχους, που ξεκινάει από το στρατό και υιοθετείται από επιχειρήσεις και οργανισμούς στις ΗΠΑ και αλλού πριν από 25 περίπου χρόνια» (Miller, Holt-Jensen 1997, 195). Προωθεί συγκεκριμένες και επιλεκτικές παρεμβάσεις σε πολεοδομικό και χωροταξικό επίπεδο, οι οποίες έχουν συγκεκριμένους κοινωνικούς αποδέκτες και ελέγχονται αυστηρά ως προς την αποδοτικότητά τους (Bryson, Einsweiler 1988, Healey et al. 1988). Εισάγονται, δηλαδή, στη διαδικασία ρύθμισης του χώρου «κριτήρια αγοράς» για τον καθορισμό των χρήσεων και των δυνατοτήτων ανάπτυξης της γης, προωθούνται τα ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου ως πλεονεκτήματα για την προβολή του στην αγορά και την προσέλκυση επενδύσεων και, σε πολλές χώρες, απλοποιούνται οι διαδικασίες και μειώνονται οι δυνατότητες ελέγχου από το Δημόσιο και τους τοπικούς φορείς.

Οι πιο πάνω εξελίξεις εκφράζουν και στο πεδίο της ρύθμισης του χώρου τη γενικότερη στροφή προς νεοφιλελεύθερες πολιτικές επιλογές. Όμως οι στόχοι της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης της αγοράς ακινήτων (η οποία από τις αρχές της δεκαετίας

του 1990 χαρακτηρίζεται από τάσεις συγκέντρωσης κεφαλαίου και την εμφάνιση μεγάλων επιχειρήσεων *real estate*) αρχίζουν σταδιακά να προσκρούουν σε προσεγγίσεις που αναδεικνύουν περιβαλλοντικές συνιστώσες της ανάπτυξης και προβάλλουν στόχους διατήρησης και προστασίας του περιβάλλοντος (Healey 1994). Ο όρος *βιώσιμη ανάπτυξη* εισάγεται στο λεξιλόγιο της ρύθμισης του χώρου και σηματοδοτεί τους νέους προσανατολισμούς. Ταυτόχρονα, όμως, εισάγει και λογικές συνολικής σύλληψης και ρύθμισης του χώρου, που δεν συνδυάζονται με την επιλεκτική παρέμβαση και τη σύγκρουση/διαβούλευση επιμέρους συμφερόντων στο πλαίσιο ενός στρατηγικού σχεδιασμού. Η σύνδεση, λοιπόν, του στρατηγικού σχεδιασμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη ανοίγει ερωτήματα σε πολλά επίπεδα, από το τι σημαίνει βιωσιμότητα στη ρύθμιση του χώρου, μέχρι τις συγκρούσεις κεντρικών και τοπικών ή δημόσιων και ιδιωτικών επιλογών για την ανάπτυξη του χώρου (Harvey 1989).

Στην Ελλάδα το περιεχόμενο του στρατηγικού σχεδιασμού και της βιώσιμης ανάπτυξης προσαρμόζεται στα τοπικά δεδομένα. Ως εκ τούτου οι συγκεκριμένες πολιτικές για την πολεοδομία και χωροταξία επιτείνουν τα ερωτήματα που αναφέρθηκαν και συχνά, λόγω παρανοήσεων ή σκοπιμοτήτων, αντιφάσκουν μεταξύ τους. Τυπική περίπτωση αποτελεί το σχέδιο «Αττική SOS» του ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), το οποίο υποτίθεται ότι θα συμβάλει (α) στην ισόρροπη ανάπτυξη της Αθήνας-Αττικής σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και (β) στη βιώσιμη ανάπτυξη στην ίδια την Αττική.

Αν, όμως, βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ικανοποίηση των αναγκών της σημερινής γενιάς, χωρίς να υπονομεύει τις δυνατότητες των επόμενων γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους, τότε οι κυβερνητικές προθέσεις πώς συμβιβάζονται με τις πολιτικές και τις πρακτικές; Πώς γίνεται, για παράδειγμα, η μετατροπή του κάμπου των Μεσογείων σε πυκνοκατοικημένη αστική ζώνη, με διεθνές αεροδρόμιο και κλειστό αυτοκινητόδρομο, να διαφημίζεται ως βιώσιμη ανάπτυξη όταν η Αττική χάνει οριστικά περίπου 70.000 στρέμματα εύφορης αγροτικής γης; Πώς περιορίζονται οι ατμοσφαιρικοί ρύποι από τα αυτοκίνητα, όταν η κυκλοφορία που θα δημιουργήσει το νέο αεροδρόμιο και οι γειτονικές του χρήσεις θα ανεβάσει τον ημερήσιο φόρτο στην Αττική κατά 12%, ενώ τα νέα ΙΧ που κυκλοφόρησαν στην Αθήνα το 2000 αυξήθηκαν κατά 9,7%; Πόσα λιγότερα εκατομμύρια στρέμματα δάσους θα παραδώσουμε στις επόμενες γενιές αν ψηφιστεί και εφαρμοστεί το βενιζέλειο άρθρο 24; Πώς μπορεί να υπάρξει οικιστική βιώσιμη ανάπτυξη (βλ. σχετικό νόμο) όταν υπάρχει απουσία πολιτικής για τη γη, την κατοικία, τον περιαστικό χώρο, όταν δηλαδή όλη η Ελλάδα παραμένει ένα «εν δυνάμει οικόπεδο»; Και, τέλος, πώς μπορεί να υποστηριχθεί ότι η υπερσυγκέντρωση δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην Αττική και τη Θεσσαλονίκη από το 1996 μέχρι το 2004 συμβάλλει στην ισόρροπη ανάπτυξη, όταν οι κατανομές από το Β' και Γ' ΚΠΣ έχουν μια αναλογία 1,4 εκατ. δρχ./κάτοικο και στην υπόλοιπη Ελλάδα 1,1 εκατ. δρχ./κάτοικο;

Η ταύτιση του στρατηγικού σχεδιασμού κυρίως με τα μεγάλα έργα, που προκύπτει από τα παραπάνω, αποτελεί συνέχεια μιας πάγιας αντίληψης για την ανάπτυξη και ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, όμως, η κλίμακα των συγκεκριμένων έργων διαφοροποιεί τα δεδομένα και σε δύο άλλες σημαντικές κατευθύνσεις:

Πρώτον, τα μεγάλα τεχνικά έργα υποστηρίζουν τάσεις αναδιάρθρωσης του κατασκευαστικού κεφαλαίου, ευνοούν την είσοδο μεγάλων κατασκευαστικών εταιρειών σ' έναν τομέα που κυριαρχούνταν μέχρι πρόσφατα από μικρομεσαίες επιχειρήσεις και μετατρέπουν, μέσω των περίφημων αυτοχρηματοδοτήσεων, τα μέχρι πρότινος «δημόσια αγαθά» (δρόμους, πάρκα, μεταφορικά μέσα, αεροδρόμια) σε ιδιωτικά. Συρρικνώνεται έτσι ο δημόσιος χώρος και, με το πρόσχημα της ποιότητας των υπηρεσιών, αυξάνεται το κόστος χρήσης του, με άμεση επίπτωση την ταξική και φυλετική διαστρωμάτωση αυτών που τον χρησιμοποιούν.

Δεύτερον, διαφοροποιούνται ριζικά οι εμπλεκόμενοι στο «στρατηγικό σχεδιασμό» φορείς, με τους οποίους πρέπει να συνομιλήσει το Δημόσιο. Τα μεγάλα έργα της Αττικής αναδεικνύουν «νέους παίκτες», οι οποίοι έχουν ήδη καταλάβει καίριες θέσεις για να καρπωθούν τις εξωτερικές οικονομίες της αστικοποίησης και της καταστροφής των τελευταίων πράσινων χώρων. Δίπλα στις τράπεζες και τις κατασκευαστικές εταιρείες που έχουν αγοράσει μεγάλες εκτάσεις γης στα Μεσόγεια και κατά μήκος της Αττικής οδού, έχουν εμφανιστεί και μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι, αλλά και η Εκκλησία της Ελλάδας με προτάσεις για ξενοδοχεία στην παραλιακή ζώνη.

Οι παραπάνω εξελίξεις αποκτούν ιδιαίτερη ένταση ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 και των υποχρεώσεων που αυτοί επιβάλλουν από άποψη υποδομών. Και, τέλος, δεν πρέπει να ξεχάσουμε τις εντάξεις στα σχέδια πόλης των περιφερειακών ζωνών των οικισμών της Αττικής, οι οποίες μένουν στο συρτάρι του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ μέχρι την επόμενη προεκλογική περίοδο.

2. Συναίνεση και αντιπαράθεσις στην επιστημονική κοινότητα

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 1990, ο νομιμοποιητικός λόγος του ΠΑΣΟΚ χρησιμοποιούσε το τρίπτυχο «*αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή-περιφερειακή ανάπτυξη*», μεταθέτοντας τα ουσιαστικά προβλήματα και τις συγκρούσεις που προκύπτουν από την αναπτυξιακή διαδικασία στη σφαίρα της πολιτικής βούλησης και υποστηρίζοντας ότι κάθε τεχνικό έργο, κάθε επένδυση και κάθε φεστιβάλ της επαρχίας «*συνέβαλε στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας*». Η βασική αντίφαση για τους διανοούμενους του ΠΑΣΟΚ ήταν η *εκμετάλλευση που υφίστατο η περιφέρεια από το κέντρο*, στην οποία υπήρχε μια σαφής γεωγραφική αναφορά: Αττική - υπόλοιπη Ελλάδα.

Χαρακτηριστικό των αντιλήψεων αυτών ήταν το συνέδριο του ΤΕΕ για την ανάπτυξη (1980), το οποίο σηματοδοτεί και τον κεντρικό ρόλο και λόγο των τεχνικών στα θέματα ανάπτυξης. Είχε συγκεντρώσει τότε τις συμμετοχές μετέπειτα σημαντικών κυβερνητικών στελεχών και συντεταγμένες τοποθετήσεις κομμάτων και πολιτικών ομάδων/παρατάξεων για γενικά και ειδικότερα θέματα ανάπτυξης και σχεδιασμού του χώρου. Το ιδεολόγημα «*κέντρο-περιφέρεια*», η «*αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή-περιφερειακή ανάπτυξη*» και η ΕΠΑ αποτέλεσαν αντικείμενα λεπτομερούς ανάλυσης και κριτικής από την πλευρά της αριστερής διάνοησης:

- στο εσωτερικό της λογικής τους (τι είδους συνολικός σχεδιασμός, με ποιους όρους αποκέντρωση, ποιο το περιεχόμενο και οι όροι της συμμετοχής ...)
- σε ένα επίπεδο θεωρητικής αφαίρεσης, που επεδίωκε να ελέγξει το περιεχόμενο, τους στόχους και την αναγκαιότητα των εγχειρημάτων αυτών, στα πλαίσια της ευρύτερης συζήτησης της εποχής στην Ελλάδα και διεθνώς.

Η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ), που προώθησε το ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία 1980, κινητοποίησε, αλλά και ενσωμάτωσε, ένα ευρύτατο μελετητικό δυναμικό, μεγάλο μέρος του οποίου είχε συμμετάσχει ενεργά στην κριτική συζήτηση γύρω από αυτήν πριν από την υλοποίησή της. Παράλληλα, η δημόσια διοίκηση, αλλά και οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ απορρόφησαν ένα σημαντικό στελεχιακό δυναμικό που είχε πρωτοστατήσει στη συζήτηση της μεταπολιτευτικής περιόδου, μέσα από τις γραμμές των αριστερών κομμάτων. Ακόμη, το άνοιγμα της χρηματοδότησης ερευνητικών προγραμμάτων των πανεπιστημίων έδωσε συχνά τη δυνατότητα νομιμοποίησης κυβερνητικών επιλογών μέσα από την επίκληση της «επιστήμης».

Μετά τις κυβερνήσεις συνεργασίας του τέλους της δεκαετίας 1980- αρχών δεκαετίας 1990 και την άνοδο του Κ. Σημίτη στην εξουσία εγκαθιδρύεται και στην Ελλάδα το γενικευμένο ευρωπαϊκό πρότυπο νεοφιλελεύθερων πολιτικών με κεντροαριστερό προσωπείο. Η βασική αντίφαση που προβάλλεται από το επιτελείο Σημίτη είναι η, και πάλι σκόπιμα θολή, αντίθεση ανάμεσα στην Ελλάδα του *εκσυγχρονισμού* και στην Ελλάδα της *συντήρησης*. Η συντήρηση στηλιτεύεται, γιατί δεν αφήνει την ατμομηχανή του εκσυγχρονισμού να οδηγήσει το τρένο της αναπτυσσόμενης Ελλάδας προς την ευτυχία της ενωμένης Ευρώπης.

Σήμερα όμως, και σε αντίθεση με την περίοδο του «κέντρο- περιφέρεια», οι σαφείς γεωγραφικές αναφορές αποκρύπτονται επιμελώς: το σημαντικό σχέδιο αποσιωπά το γεγονός ότι ο εκσυγχρονισμός βασίζεται στην επανα-πόλωση στην Αττική και τη Θεσσαλονίκη και κατά μήκος του άξονα Πάτρα-Αθήνα-Λάρισα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι, γνωστού και ως ΠΑΘΕ. Εδώ συγκεντρώνονται οι δημόσιες επενδύσεις στα μεγάλα έργα και οι ιδιωτικές επενδύσεις στη βιομηχανία, τον αγροτικό τομέα και τον τουρισμό. Η υπόλοιπη Ελλάδα, με εξαίρεση ίσως τις μεγάλες τουριστικές νησιωτικές περιοχές, οδηγείται ξανά στο περιθώριο, «αφού δεν θέλει να εκσυγχρονιστεί». Η αποστροφή του κ. Σημίτη για τον «συντηρητικό» κουρέα της Σίφνου που δεν θέλησε να γίνει «coiffeur» είναι γνωστή και χαρακτηριστική.

Σε αντίθεση με τις σημαντικές αντιπαραθέσεις που είχαν προκαλέσει οι πολιτικές για το χώρο που βασιζόνταν στην ΕΠΑ και την αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή, το σημερινό δίπτυχο «στρατηγικός σχεδιασμός-βιώσιμη ανάπτυξη» συναντά μια αποδοχή από την επιστημονική κοινότητα, όπως φάνηκε και από το διεθνές συνέδριο που οργάνωσε ο ΟΡΣΑ το 1996, με τίτλο: *Αθήνα-Αττική: Στρατηγικός Σχεδιασμός για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη*.

Ο λόγος της διοίκησης και των ειδικών για τα ζητήματα του χώρου ήταν, σε γενικές γραμμές, τεχνοκρατικός και απολογητικός. Η εναρκτήρια ομιλία του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ επαναφέρει, στο επίπεδο των διαπιστώσεων, μια γλώσσα ταυτισμένη με την «αλλαγή», καθώς υπογραμμίζει ότι πρέπει «να αλλάξουμε ριζικά το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης

και να υπερβούμε τον αθηνοκεντρισμό μαζί με τα τραγικά αδιέξοδα και τα σύνδρομά του» (Πρακτικά, σελ. 7) και «κυρίως να αλλάξουμε ριζικά την πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούμε» (σελ. 9). Για το σκοπό αυτό η πολιτεία προωθεί «νέες ιεραρχήσεις παρεμβάσεων και βασικών επιλογών και νέες προτεραιότητες μέτρων και έργων» (σελ.10), τα οποία όμως, όπως είδαμε, συμβάλλουν σε τάσεις αντίθετες από κείνες που διακηρύσσονται.

Οι συγκεκριμένες πολιτικές που υλοποιούν το στρατηγικό σχεδιασμό, αντιδιαστέλλοντάς τον με το συνολικό σχεδιασμό του παρελθόντος και συνδέοντάς τον με τη βιώσιμη ανάπτυξη, αναδεικνύονται στις εισηγήσεις στελεχών της διοίκησης, αλλά και πολλών επιστημόνων που συμμετείχαν στις εργασίες του συνεδρίου. Οι πολιτικές αυτές αναφέρονται στα μεγάλα έργα (νέο αεροδρόμιο, οδικόί άξονες, μετρό ...), τον Ελαιώνα και την Πειραιώς, την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και των χώρων πρασίνου (Πύργος Βασιλίσσης, Ελληνικό, Φάληρο), αλλά και στην ανάγκη προώθησης θεσμικών και οργανωτικών μέτρων (π.χ. μητροπολιτική διοίκηση) (σσ. 194-95), όπου η βιώσιμη ανάπτυξη ταυτίζεται με τις τεχνικές /τεχνοκρατικές πλευρές της.

Αυτή η απομείωση του περιεχομένου, που ως ένα βαθμό προωθείται από το ΠΑΣΟΚ και το κεντροαριστερό επιτελείο του πρωθυπουργού, οδηγεί στην αποδιάρθρωση του κριτικού λόγου και τη νομιμοποίηση των επιλογών, όχι πια μέσω του πολιτικού βολонταρισμού της «αλλαγής», αλλά μέσω της τεχνοκρατίας του «εκουγχρονισμού». Έχοντας βιώσει την κρίση της Αριστεράς μετά το 1989 και ελκόμενοι από το ευρωπαϊκό εκουγχρονιστικό προφίλ του «νέου» ΠΑΣΟΚ, πολλοί διανοούμενοι της Αριστεράς στηρίζουν σήμερα τον Κ. Σημίτη προσωπικά. Έτσι, καλύπτουν και τη ζήτηση για στελέχη με θητεία στον αριστερό και οικολογικό χώρο – ζήτηση που είναι μεγάλη σήμερα, γιατί τα στελέχη αυτά (α) ξέρουν να κάνουν καλά τη δουλειά τους, (β) γνωρίζοντας την αριστερή κριτική και τις δεξιές θέσεις, παρουσιάζουν τα κυβερνητικά επιχειρήματα με πειστικότητα και (γ) δεν εμπλέκονται στις εσωτερικές πασοκικές ισορροπίες.

Οι νέες τάσεις και επιλογές ρύθμισης του χώρου, που διατυπώνονται κυρίως στη δεκαετία 1990 στο πλαίσιο του εκουγχρονισμού, όπου προσιδιάζει ένας περισσότερο επιστημονικός-τεχνικός λόγος, βρίσκουν εκφραστές σε ένα νέο είδος διανοούμενου, με περισσότερο τεχνοκρατικές και λιγότερο πολιτικές/κοινωνικές αναφορές, ένα είδος διανοούμενου - απολογητή των νεοφιλελεύθερων κυβερνητικών επιλογών. Γι' αυτό η γοητεία του εκουγχρονισμού προσελκύει προς το κυβερνών κόμμα πολλούς διανοούμενους που, σε άλλες περιστάσεις, θα μπορούσαν να αρθρώσουν κριτικό λόγο

Η επιστημονική συζήτηση για τα ζητήματα ρύθμισης του χώρου δεν μένει φυσικά έξω από τη γενικότερη νεοφιλελεύθερη στροφή και την απομάκρυνση από αιτήματα αναδιανομής, κοινωνικών παροχών «για όλους» κ.λπ. που χαρακτήριζαν το λόγο της «αλλαγής». Σε ένα πρώτο επίπεδο έχει εγκλωβιστεί στην αποδοχή από την επιστημονική κοινότητα του δίπολου «στρατηγικός σχεδιασμός - βιώσιμη ανάπτυξη», όπου συζητιούνται μόνο οι πρακτικές και οι διαδικασίες που συνδέονται με αυτό και αγνοούνται οι εσωτερικές αντιφάσεις. Εδώ είναι ιδιαίτερα χρήσιμος ο πρώην αριστερός/οικολογικός λόγος των νέων υποστηρικτών του πρωθυπουργού.

Απουσιάζει η συζήτηση σε ένα άλλο επίπεδο, όπου η βιώσιμη ανάπτυξη και ο στρα-

τηγικός σχεδιασμός τοποθετούνται στο επίκεντρο της κριτικής σκέψης/συζήτησης σε ό,τι αφορά τους στόχους, το περιεχόμενο, τις κοινωνικές τους αναφορές. Στο επίπεδο αυτό βρίσκεται και η θανάσιμη παρανόηση της Κεντροαριστεράς: οι επιλογές της βιώσιμης ανάπτυξης απαιτούν νέες συλλογικότητες και δημοκρατικές διαδικασίες, οι οποίες παραπέμπουν ευθέως σε νέου τύπου κεντρικές και τοπικές παρεμβάσεις. Δεν μπορούν, δηλαδή να υλοποιηθούν με την ιδιωτική πρωτοβουλία, στην οποία έχει εναποθέσει τις ελπίδες ο εκουγχρονισμός, γιατί αυτή εξακολουθεί να αναζητά το άμεσο κέρδος, θεωρώντας το περιβάλλον και το χώρο ως «εξωτερικότητα» των επιχειρήσεων. Αλλά η βιώσιμη ανάπτυξη και η απορρύθμιση που εισάγουν σε όλα τα επίπεδα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές αποτελούν ασυμβίβαστες θεωρίες και πρακτικές.

Για το «χρονικό της απουσίας» κριτικής συζήτησης, όμως, δεν έχει ευθύνη το ΠΑΣΟΚ και η Δεξιά, αλλά όσοι και όσες εξακολουθούμε να πιστεύουμε στην κριτική σκέψη και τις ανατρεπτικές της προοπτικές. Η βιώσιμη ανάπτυξη ως αναπτυξιακή επιλογή για το χώρο παρουσιάζει προνομιακές δυνατότητες παρέμβασης. Επιτρέπει στην Αριστερά να ξαναθέσει ερωτήματα για την κοινωνική και γεωγραφική δικαιοσύνη, για την οικολογική ισορροπία, για την ισότητα μεταξύ των φύλων, μεταξύ ντόπιων και ξένων, μεταξύ γενεών – ερωτήματα που έχουν απαξιωθεί και απαλειφθεί από τον κυρίαρχο λόγο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γερόλυμπου, Α., Καυκούλα, Κ., Παπαμίχος, Ν., Χαστάογλου, Β. (1986), «Περί πολεοαρχιτεκτονικής, ή το παλιό και το νέο στην πολεοδομία», *Επί Πόλεως: Συλλογή Κειμένων*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη.
- Bryson, J.M., Einsweiler, R.C. (eds) (1988), *Strategic Planning: Threats and Opportunities for Planners*, Chicago, Planners Press
- Healey, P., McNamara, P., Elson, M., Doak, J., (1988), *Land Use Planning and the Mediation of Urban Change*, Cambridge, Cambridge University Press
- Healey, P. (1994), «Development plans: New approaches to making frameworks for land use regulation», *European Planning Studies*, 2:1, 39-57
- Miller, D., Holt-Jensen, A. (1997), «Bergen and Seattle: a tale of strategic planning in two cities», *European Planning Studies*, 5:2, 195-214
- Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας (1996), *Αθήνα - Αττική. Στρατηγικός Σχεδιασμός για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, ΟΡΣΑ
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), *Αττική SOS: Ολοκληρωμένο Σχέδιο Δράσης με παρεμβάσεις μέτρα-έργα*, Αθήνα (πολυγραφημένο).